

ğünde Allah'a yöneldiğini ve göğsünün Allah tarafından genişletildiğini söyledi. Öğrencisi Töşkoprizâde Ahmed Efendi, Şeyhzâde'nin kendisine büyük sevgi duyduğunu, kendisinin de onunla övündüğünü ve kadılık görevini onun ısrarıyla kabul ettiğini belirtir. Şeyhzâde oldukça zor kitapları şerhetmesiyle dikkat çeken bir âlimdir.

Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl*. Beyzâvî'nin eseri üzerine yazılmış bir hâşiye olup önce muhtasar olarak kaleme alınmış, daha sonra genişletilmiştir. Kâtib Çelebi'nin değerlendirmesine göre *(Keşfü'z-zunûn, I, 188)* eser *Envârü't-tenzîl* üzerine yazılan hâşiyelerin en hacimlisi, en faydalısı ve ibaresi en açık olanıdır. Çeşitli baskıları yapılan kitap (I-IV, İstanbul 1282-1283; I-IX, İstanbul 1292-1303; İstanbul 1306; I-VI, Kahire 1363) ayrıca Muhammed Abdülkâdir Şâhin tarafından yayımlanmıştır (I-VIII, Beyrut 1999). 2. *Şerhu Mi'tâhî'l-'ulûm*. Sekkâkî'nin ilimlerin tasnifiyle ilgili eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 568; Kadızâde Muhammed Efendi, nr. 449). 3. *Şerhu Meşâriki'l-envâr*. Radyüüddin es-Sâgânî'nin hadise dair eserinin şerhidir (Süley-

maniye Ktp., Ayasofya, nr. 714, Kılıç Ali Paşa, nr. 252, Damad İbrâhim Paşa, nr. 362, Esad Efendi, nr. 379; Âtîf Efendi Ktp., nr. 538, 539). 4. *Şerhu Vi-kâyeti'r-rivâye fi mesâ'ili'l-Hidâye*. Burhâneddin el-Merginânî'nin Hanefî fikhına dair *el-Hidâye*'sinden seçmeler yapılarak telif edilen *Vi-kâye*'nin önemli şerhlerindedir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1068, Kılıç Ali Paşa, nr. 429, 430; Köprülü Ktp., nr. 615, 616; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1690, 1691; Âtîf Efendi Ktp., nr. 954). 5. *Şerhu Kaşîdeti'l-Bürde*. Bûsîrî'nin meşhur kasidesinin şerhi olup *Râhatü'l-ervâh* adıyla da bilinir (İstanbul 1298, 1306, 1309, Harpûti'nin şerhiyle birlikte). 6. *Ta'lik 'alâ Şerhi'l-Hidâye*. İbn Mektûm olarak bilinen Tâceddin Ebû Muhammed Ahmed b. Abdülkâdir tarafından kaleme alınan şerh üzerine yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn, II, 2038; Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 238*). 7. *Şerhu Ferâ'izi's-Sirâciyye*. Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'ye ait eserin şerhidir (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 4/658; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2520, Çelebi Abdullah, nr. 166/1, 167, Kadızâde Mehmed Efendi, nr. 263; Beyazıt Devlet Ktp., Kara Mustafa Paşa, nr. 340). 8. *Şerhu Kavâ'id-i'l-i'râb*. İbn Hişâm en-Nahvî'nin eserinin şerhi olup (İstanbul 1300) İsmâil İsmâil Merve'nin tahkiğiyle yayımlanmıştır (Beyrut-Dımaşk 1416/1995). 9. *Şerhu Nuqtati'l-beyân*. Hz. Ali'ye nisbet edilen eserin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 18/443; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 460). 10. *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha* (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 83). 11. *Tefsîru sûreti'l-En'âm* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 90). 12. *Şerhu Hırzî'l-emânî*. Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî'nin eş-Şâtîbiyye olarak tanınan kasidesinin şerhidir (Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 1385, 1553). 13. *el-İhlâşiyye-Tefsîru sûreti'l-İhlâş* (*Osmanlı Müellifleri, I, 334*).

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhzâde, *Şerhu Kavâ'id-i'l-i'râb* (nşr. İsmâil İsmâil Merve), Beyrut-Dımaşk 1416/1995, neşredenin girişi, s. 19-30; Taşkoprizâde, eş-Şekâ'ik, s. 245; Meccî, *Şekâik Tercümesi*, s. 316, 408-410; *Keşfü'z-zunûn, I, 188; II, 1247, 1332, 1689, 1764, 2022, 2038; Şevkânî, el-Bedrü't-tâli', II, 269-270; Osmanlı Müellifleri, I, 334; Serkis, Mu'cem, II, 1166; Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 238; Muhammed Abay, Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (yüksek lisans tezi, 1992), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 112-113; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan XXVI. Asrın Sonuna Kadar*, İstanbul 2006, s. 330-334; *Mu'cemü'l-mahtûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâtüli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1397.

ERDOĞAN BAŞ

ŞEYMÂ

(الشيماء)

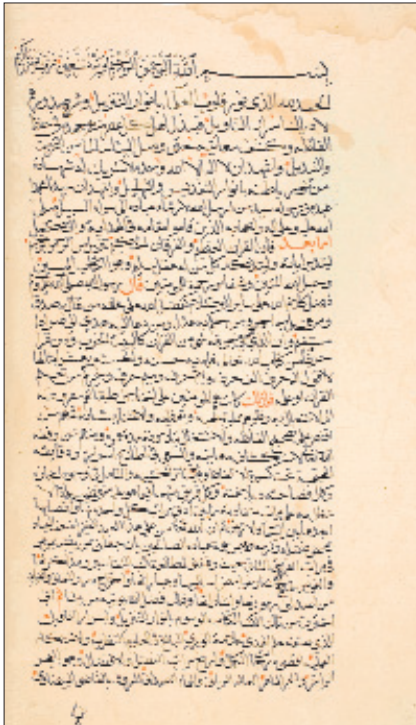
Şeymâ' bint Hâris
b. Abdiluzzâ es-Sa'diyye

**Hz. Peygamber'in sütkardeşi,
kadın sahâbi.**

Hz. Muhammed'in sütannesi Halîme'nin kızıdır. Kaynaklarda adı Huzâfe (Huzâka, Hızâka, Huzeyfe) veya Cüdâme (Cüzâme, Hızâme, Hıdâme, Hudâme) şeklinde zikredilmektedir. Ancak Şeymâ (Şemmâ) lakabıyla meşhur olmuş ve adı unutulmuştur. Şeymâ'nın teyzesinin de aynı ismi ve lakabı taşıdığı, kendisine teyzesinin adının ve lakabının verildiği de söylenmiştir. Şeymâ'nın doğum tarihi zikredilmemekle birlikte emzirilmek üzere evlerine getirilen Hz. Muhammed'in bakımında annesine yardım ettiği bildirilmektedir. Buna göre Halîme'nin Hz. Muhammed'i Şeymâ ile birlikte emzirdiği şeklindeki rivayet (İbnü'l-Kelbî, s. 394) ihtiyatla karşılanmalıdır. Nitekim kaynakların çoğunda bir sütçocuğu bulmak için Mekke'ye giden Halîme'nin o sırada oğlu Abdullah'ı emzirmekte olduğu ve Hz. Muhammed'i onun sütüyle emzirdiği belirtilmektedir.

Kaynaklarda Şeymâ'nın Hz. Muhammed'e, onu gençlik ve olgunluk çağına ulaştırmış kadri yüce bir insan olarak görmek istediğini dile getiren ninniler söylediği bildirilmekte ve bazı mısralar aktarılmaktadır. Şeymâ'nın hayatının, Hz. Muhammed'in bakımına yardımcı olduğu dört veya beş yılın ardından 8 (630) yılında Huneyn Gazvesi'nde esir düşmesine kadar geçen safhası hakkında bilgi yoktur. Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle yapılan Huneyn Gazvesi'nde Hevâzin kabilesinden alınan esirler içinde bulunan Şeymâ, kendisini yakalayan askerlere Resûl-i Ekrem'in sütkardeşi olduğunu söyleyerek ona götürülmesini istedi. Resûl-i Ekrem doğru söylediğine dair bir delil isteyince ona çocukluk günlerinde omzunu ısırdığını hatırlatarak hâlâ farkedilen ısırık izini gösterdi. Bunun üzerine kendisini tanıyan Hz. Peygamber çok duygulandı ve göz yaşlarını tutamadı. Ardından rîdâsını yere sererek onu oturttu ve dilerse kendi yanında kalabileceğini, dilerse kabilesine dönebileceğini belirtti. İslâm'ı kabul eden Şeymâ kabilesine dönmek istediğini söyleyince Resûl-i Ekrem ona birçok hayvanla birkaç köle vererek yurduna gönderdi. Resûlullah'ın verdiği Mekhûl adlı kö-

Şeyhzâde'nin *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 125)

le ile bir câriyeyi Şeymâ'nın evlendirdiği ve Hevâzin kabilesi arasında bu ikisinin soyunun devam ettiği zikredilmektedir. Ayrıca Şeymâ'nın, daha önce bir müslümanı öldürdüğü için Hz. Peygamber tarafından katledilmesi emredilen ve kendisiyle birlikte yakalanıp Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirilen Bicâd adlı şahsın affedilmesini sağladığı belirtilmektedir (Vâkıdî, III, 913; Şâmî, V, 490).

Şeymâ'nın Resûlullah'ın yanına getirilmesi, hemen savaşın ardından Resûlullah'ın kaçan düşmanın peşinden Tâif üzerine gitmesinden önce gerçekleşmişti. Hz. Peygamber bu esnada Şeymâ'ya ailesinden kimlerin hayatta bulunduğunu sormuş, Şeymâ anne ve babasının vefat ettiğini, kardeşleri Abdullah ve Üneyse ile amcasının sağ olduğunu söylemişti. Ya'kübî, Şeymâ'nın esirlerin serbest bırakılmasını Resûl-i Ekrem'den talep ettiğini ileri sürmekteyse de (Târih, II, 63) diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamakta, bu husustaki görüşmeyi Şeymâ'nın amcası Ebû Servân (Burkân) es-Sa'dî'nin yaptığı, onun başkanlığındaki Hevâzinli bir heyetin Hz. Peygamber'e gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini söyleyip esirlerin bağışlanmasını istemeleri üzerine onların serbest bırakıldığı bildirilmektedir (İbn Sa'd, I, 114-115; İbn Hacer, VII, 55-56). Şeymâ'nın ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Onun Abdullah ve Üneyse adlarındaki kardeşleri de müslüman olmuştu (DîA, XV, 338).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sire*, s. 25; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 394; Vâkıdî, *el-Meğâzi*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 161; II, 457-458; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 110-111, 113-115; Ya'kübî, *Târih*, II, 63; Taberî, *Târih* (Ebü'l-Fazl), II, 157; III, 80-81; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 277-278, 344-345; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acı), Beyrut 1405/1985, I, 132; Süheyli, *er-Ravzü'l-ünûf*, II, 145; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, V, 236, 251-252, 325; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, I, 83; III, 475; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 273; IV, 363-364; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 582-583; VI, 206; VII, 55-56, 551-552, 580, 730, 732-733; Şemseddin es-Sehâvî, *el-Fahrü'l-mütevâli fi men'i'ntesebe ile'n-nebî mine'l-hademi ve'l-mevâli* (nşr. Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd Âlû Selmân), Küveyt 1423/2002, s. 50-51; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, V, 490; Nûreddin el-Halebî, *İnsânü'l-ıyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-marîfe), I, 167-171; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, II, 62; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 41, 494; Asri Çubukçu, "Halîme", *DîA*, XV, 338; Hüseyin Algül, "Hâris b. Abdülzâ", a.e., XVI, 194-195.

LEVENT ÖZTÜRK

ŞEYTAN

(الشيطان)

İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık.

Sözlükte "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" anlamındaki **şatn** (**şütûn**) veya "öfkesinden yanıp tutuşmak" mânasındaki **şeyt** kökünden türediği ileri sürülen **şeytân** kelimesi (çoğulu **şeyâtîn**) "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık" demektir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ştn" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ştn" md.). Kelimenin İbrânice'deki karşılığı olan **şatanın** "düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek" mânasında **stn** veya "gezinmek, hareket etmek, rahatsız etmek, yoldan çıkmak; sadakatsiz / inançsız olmak" anlamlarında **sut / sth** kökünden türediği kabul edilmektedir (Koehler-Baumgartner, III, 1312, 1316-1317). Bazı dilciler, şeytan kelimesinin Arapça kökenli olup teolojik anlamlarını yahudi-hıristiyan geleneğinden aldığı iddia ederken bazıları İbrânice'den Arapça'ya geçtiğini, kelimenin yahudi geleneğinde "cin", İslâm öncesi Araplar'ında "insan üstü varlık" mânasına geldiğini ve İslâm'da bu iki anlamın birleştirildiğini söyler (Jeffrey, s. 187-190; *El*, IV, 286). Şeytanı ifade etmek için kullanılan **iblis** bir kısım dilcilere göre "ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak" anlamındaki **iblâs** kökünden türemiştir (*Lisânü'l-'Arab*, "bls" md.); nitekim kelime bazı âyetlerde bu anlamda geçmektedir (el-En'âm 6/44; el-Mü'minûn 23/77; er-Rûm 30/12, 49). Batılı dilciler arasındaki yaygın kabul, iblis kelimesinin "en büyük şeytan" mânasındaki Grekçe **diabolostan** Arapça'ya geçtiği yönündedir (Jeffrey, s. 47; *El*, II, 351). Kelime bir kısım dilcilere göre de İbrânice'den Arapça'ya geçmiş olup Allah'a isyan etmeden önceki adı **Azâzîl** idi (*Kâmûs Tercümesi*, "ştn" md.; Elmalılı, I, 320; ayrıca bk. **AZÂZİL**). Şeytan karşılığında **tâgût**, **cân**, **ifrît** gibi kelimeler kullanıldığı gibi "mârid" (alabilirdiğine inatçı) ve "garûr" (aldatan) kelimeleriyle de nitelendirilir. Câhiliye Arapları'na göre yaratılmışların en çirkini olan şeytan ateşi mesken edinen habis bir ruhtur. Onun göklerden haber aşırına mârid, bu hususta fazlasıyla mâhir olanına ifrit denir. Her şairin kendisine ilhamda bulunan bir şeytanının (cin) bulunduğu inanırdı (Râcî el-Esmer, s. 85).

Kur'an-ı Kerim'de on sekizi çoğul olmak üzere seksen sekiz yerde şeytan (on bir yerde iblis) kelimesi yer almaktadır. Âdem'in yaratılışının ardından meleklerden ona secde etmelerinin istendiğine dair dokuz âyette iblis, Âdem ile eşinden üreyip çoğalan insan türüne düşmanlık ederek onları çeşitli hile ve desiselerle aldattığını bildiren âyetlerde şeytan kelimesi geçmektedir. Kur'an'da şeytanla insan türü arasındaki ilişkiye veya mücadeleye temas eden birçok âyet bulunmaktadır. Âdem'e melekler secde ettiği halde şeytan kibirlenip ilâhî emre karşı çıkmış, gerekçe olarak da kendisinin ateşten, Âdem'in çamurdan yaratıldığını ileri sürmüştür. İlahî iradenin Âdem'in zürriyetine bütünüyle iyi ve bütünüyle kötü arasında takdir ettiği konunun bir gereği olmalıdır ki Cenâb-ı Hak hayırdan ve rahmetinden uzaklaştırdığı şeytana insanoğluna vesvese vermeye, çeşitli hile yöntemleriyle batılı hak gibi gösterip insanları doğru yoldan saptırmaya izin vermiştir. Allah'ın uyarmasına rağmen Âdem ile eşi Havvâ şeytanın aldattığı sözlerine kanarak yasak meyveden yemiş, bunun cezası olarak cennetten çıkarılmış, böylece dünyada kıyamet gününe kadar devam edecek olan insan hayatı başlamıştır. Bu hayatta hak yoldan çıkanları adaletiyle cezalandıran Allah'ın koyduğu çeşitli kanunlar (sünnetullah); hayır ve şer çerçevesinde bütünüyle hayrın temsilcisi melekler, bütünüyle şerrin temsilcisi şeytan, ayrıca hayra da şerre de yönelebilen, ancak aklı, selim fitratı ve iradesiyle vahyin aydınlattığı yoldan Allah'a ulaşma imkânına mazhar kılınan insan vardır. Selim fitratı bozulmayan insan kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Allah nezdinde meleklerden de üstündür. Bunun yanında aklı olduğu halde gerçekleri anlamazlıktan gelen, gözü olduğu halde hakikati görmeyen, kulağı olduğu halde ilâhî beyanları duymayan ve Kur'an'ın ifadesiyle şuuruz canlılar sürüsü gibi olan (el-A'râf 7/179) insanlar da bulunmaktadır. Kur'an'da iblis ve şeytan kelimelerinin geçtiği âyetlerin dışında kalan birçok âyette de insanın bu konumuna ve mücadelesine temas edilmektedir. Çeşitli âyetlerde şeytanın azgın, sinisi, yanıltıcı ve kıskırtıcı olduğu haber verilmekte, hile ve aldatmalarına dikkat çekilmekte, ondan uzak durulması emredilmekte, şerrinden Allah'a sığınmanın gereği vurgulanmaktadır. Bu arada önceki peygamberler döneminde yaşayan insanlara yönelik mânevî tahribatı da anlatılmaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "iblis", "şeytân" md.leri).